

KRONIEK

De *Flora Danica*, det er Dansk Urtebog, waarvan de Afdeling Kostbare Werken thans een exemplaar heeft kunnen verwerven, is een merkwaardig boek. Deze eerste geïllustreerde Deense flora, «den gemeene Mand til beste» (ten behoeve van iedereen), is samengesteld door Simon Paulli en — althans ten dele — in 1648 te Kopenhagen door Melchior Martzan gedrukt voor rekening van Jochim Moltkens en Jørgen Hølstis. Het is een lijvig werk, bestaande uit een deel tekst en een deel illustraties, samen in één band. Beide delen zijn in vier «boeken» onderverdeeld, naar de seizoenen te beginnen met de winter; binnen elk seizoen zijn de planten aflabetisch naar hun Latijnse benaming gerangschikt.

Het eerste deel beslaat, met inbegrip van het voorwerk en uitvoerige registers, 550 bladen die genummerd zijn tot 393 (voor de verklaring hiervan zie verder). Het frontispice (burijs) stelt een flora voor in de gedaante van een vrouw. Elk «boek» is ingeleid door een kopergravure over de hele pagina die elk seizoen symbolisch uitbeeldt. Hierop sluit het tweede deel aan, 384 planten in houtsnede. Elk van de vier «boeken» wordt voorafgegaan door een eigentitelblad; de titel, «Den förste (-fierde) Part aff den Danske Urtebog», is gevat in een decoratieve omlijsting van bloemen en loofwerk (houtsnede). Dit gedeelte beslaat 393 genummerde en 3 ongenummerde bladzijden.

Dit stuk nu — en hierin schuilt voor ons de grote waarde van dit boek — is te Antwerpen gedrukt door Balthazar Moretus in 1647. Het jaartal staat vermeld op de eerste van de vier titelpagina's, terwijl in fine het drukkersmerk (B.B., IV, p. 116, n° 99) van het Plantijnse Huis prijkt. De houtsneden van de planten zijn, op een paar uitzonderingen na, precies dezelfde als die welke gebruikt zijn door Plantin in 1581 om de «Plantarium seu stirpium icones» van Matthias Lobelius te drukken. Bij het nieuw afdrukken van dezelfde houtblokken valt hier en daar wat sleet te bespeuren. Boven de afbeelding van elke plant staat een volgnummer en de Latijnse benaming, met in margine de al dan niet variërende benamingen door andere plantkundigen gekozen, waaronder Brunfels, Clusius, Dodoens, Lobelius, Matthiolus. De paginatitel, die dezelfde is als de vier maal herhaalde titel, is uit een gotisch lettertype gezet, evenals het tekstgedeelte waarin slechts de alleenstaande Latijnse woorden in een Romein voorkomen. De benamingen van de planten in de tekst zijn bovendien in het Duits aangegeven en staan eveneens in een gotiek.

Dat de houtsneden vóór het tekstgedeelte werden gedrukt, blijkt niet alleen uit het drukjaar maar ook nog uit de nummering van de bladen in deel II, 393, die bepalend is geweest bij het nummeren in deel I: één bladzijde illustratie stemt meestal met meerdere bladzijden tekst overeen, die dan allen datzelfde (pagina-) nummer kregen. Dit maakt deel uit van het verwijzingsstelsel: in deel I wordt in margine naar deel II verwezen met bladzijde én nummer van de illustratie aan te geven; dit wordt, om het opzoeken te vergemakkelijken, bovenaan elke bladzijde herhaald. Verder valt

ook op te merken dat op de laatste pagina van deel I errata voorkomen, die betrekking hebben op de te Antwerpen gedrukte afbeeldingen in deel II: «Errata graviora, som findis i Bredden hos Figurerne prentede til Antwerpen». De houtblokken van deze plantenafbeeldingen maken deel uit van de verzameling blokken die nog steeds in het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen worden bewaard.

Men kan zich afvragen van wie Balthazar Moretus opdracht heeft gekregen mee te werken aan de uitgave van deze Deense flora. De eveneens in het Museum Plantin-Moretus bewaarde briefwisseling tussen Paulli, de auteur, en het Plantijnse Huis, over de jaren 1642-1650, vermag op deze kwestie wellicht enig licht te werpen,

Simon Paulli (1603-1680), wiens portret, gegraveerd door Albert Haelwegh naar C. Van Mander, in het boek is afgedrukt, was afkomstig van Rostock en heeft Europa doorkruist. Hij bekwaamde zich in de geneeskunde en de botanica. Na hofarts te zijn geweest in Kopenhagen, wijdde hij zich geheel aan de plantkunde. Zijn Urtebog (Kruidenboek), tevens een Laegebog (medicijnboek), bevat o.m. een omvangrijk register van remedies tegen allerlei ziekten die in het boek zijn behandeld. Paulli heeft nog andere werken over genees- en plantkunde op zijn naam staan.

De Flora Danica is (in het Deens) opgedragen aan Koning Christiaan IV (25 juli 1645) die het privilege nog heeft verleend (21 jan. 1647), maar het werk niet meer heeft zien verschijnen (+ 1648). Zijn opvolger, Frederik III, ter ere heeft de auteur een nieuwe opdracht (juli 1648) geschreven, ditmaal in het Latijn. Dit exemplaar, uniek in Belgische verzamelingen, zit nog in zijn oorspronkelijke band: donkerbruin kalfsleer over dikke, sterk geschuinde, houten borden; beide platten zijn versierd in verguldwerk: een dubbele omlijsting (rolstempel) met hoekfleurons en in het midden het gekroonde monogram van Frederik III in een lauwerkran; koperen hoekbeslag; sloten verdwenen; [E.C.-I.]

(Uit Bulletin Kon. Bibliotheek Albert I, nr. 4, 1971)

Door een uitzonderlijk toeval is de Afdeling Kostbare Werken in tijdsverloop van enkele weken twee eerste uitgaven van de **Elementa** van Euclides rijker geworden: de eerste Latijnse uitgave gedrukt tin 1482 en de Griekse editio princeps in 1533 verschenen. De **Elementa** betekenen een mijlpaal in de geschiedenis van de wetenschappen. Euclides van Alexandrië - en niet van Megara, naamgenoot met wie hij in de 15e en 16de eeuw vaak verward - werd is de vermaarde wis- en natuurkundige (323-285), wiens naam ons vrijwel even vertrouwd klinkt als die van Aristoteles en Hippocrates. Euclides schreef verscheidene werken, o.m. over de meetkunde, de leer der kegelsneden, de optica en de muziek; zijn hoofdwerk is evenwel het Liber elementorum in artem geometrie, in de wandeling als **Elementa** aangeduid. Hierin wordt een helder en systematisch overzicht geboden van de toenmalige wiskundige kennis, waarbij Euclides' eigen aandeel niet gering is geweest.

De oorspronkelijk in het Grieks gestelde tekst is via onmwegen tot ons gekomen. Voor het eerst in het Arabisch vertaald in het begin van de 9de eeuw door Al-Hajjaj Ibn Jusuf Ibn Matar, is het de Engelsman Adelardus Bathoniensis (Adelard van Bath; f°. 1116-1142), filosoof en wiskundige, die het werk uit het Arabisch in het Latijn heeft vertaald. De Latijnse versie, die voor het eerst werd gedrukt - de uitgave waarover

het hier gaat — is vermoedelijk gemaakt door Johannes Campanus van Novara (Giovanni Campano; fl. 1261-1292), uitgaande van Adelardus' vertaling. Het eigenlijke aandeel van de Italiaanse wis- en sterrenkundige is beperkt tot commentaar, zoals in de colofon trouwens expliciet staat vermeld: «Opus elementorū(m) Euclidis Megarensis [sic] in geometria(m) arte(m); in id quoq(ue) Campani(er) spicacissimi co(m)mentationes finiunt...» De uitgaven volgen elkaar snel op en weldra zien ook vertalingen in de belangrijkste Europese talen het licht.

Dit belangrijke leerboek is in een Latijnse versie voor het eerst in handen gekomen van een drukker van formaat, Erhard Ratdolt. Hij behoort tot de allerbeste incunabel-drukkers.. Afkomstig van Augsburg, waar hij eveneens als drukker werkzaam is geweest en waar hij vermoedelijk omstreeks 1528 overleed, treft men hen van 1476 tot 1486 te Venetië in dezelfde hoedanigheid aan. Een Venetiaanse invloed heeft zich ongetwijfeld doen gelden; zo b.v. op de sierletters; de talrijke kleinere en enkele grote initialen bestaan, evenals de randversiering op folio a2r^o uit door elkaar gestrengeld loofwerk, wit op zwarte achtergrond-houtsneden van een artistiek gehalte. Wat het werk verder een onmiskenbare waarde en terzelfdertijd een bijzondere aantrekkelijkheid verleent, zijn de meer dan vierhonderd meetkundige figuren die in de brede buitenrand van vrijwel elke pagina voorkomen. Aan deze illustratie hechte Ratdolt, naar zijn eigen woorden te oordelen, bijzonder veel belang. Het werk, in folioformaat, telt 138 ongenummerde bladen (gesigneerd a10, b-r8) en is gezet uit een gotisch lettertype dat in verschillende corpsen voorkomt. De opdracht aan de doge, Joannes Mocenigo staat op de versozijde van het eerste blad, dat vaak ontbreekt.

Er bestaat van deze uitgave een variante of — zo men wil — een eerste en een tweede staat, althans wat de eerste negen bladen betreft. Behalve de varianten in het zetwerk valt er nog op te merken dat in de eerste staat de opdracht aan Mocenigo in gouddruk voorkomt, dat de decoratieve randlijst en de eerste grote initiaal P op fol. a2 r° ontbreken — wellicht met het oog op een decoratie door de rubricator of een miniator — en dat er een paginatitel is. Het incipit van de eigenlijke tekst op hetzelfde blad, in beide staten in rood gedrukt, luidt in de tweede staat (waartoe dit exemplaar behoort) als volgt: «Praelarissimus liber elementorum Euclidis perspicacissimi: in artem Geometrie incipit qua(m) foelicissime:», waar het in de eerste staat heet: «Praelarissimu(m) opus elementorū(m) Euclidis megare(n)sis...».

De Griekse editio princeps verscheen te Bazel bij Johann Herwagen (Hervagius) in 1533, de eerste in een reeks Bazelse drukken. Na Ratdolts uitgave in 1482 verschenen er vóór 1533 nog vijf edities van de Latijnse tekst, waarvan drie te Venetië, een te Vicenza en een te Parijs. Deze eerste Griekse uitgave is een kleine folio-uitgave, van 6 niet genummerde bladen en 268 + 116 bladzijden. Voor de eigenlijke tekst is een Grieks lettertype in twee verschillende corpsen gebruikt. De geometrische figuren zijn voor de eerste maal in de tekst verwerkt, zodat de brede randen vrij blijven, een niet te veronachtzamen technische prestatie. De drukker, Johann Herwagen is een Elzasser die omstreeks 1528 burger van Bazel is geworden, waar hij de weduwe van de beroemde Bazelse drukker, Johann Froben, huwde.

Wetenschappelijke uitgever van de tekst is Simon Grynaeus, professor in Grieks aan de universiteit te Bazel. Hij schreef een inleiding, in het Latijn, die onder vorm van brief gericht is tot Cuthbert Thunstall (Tonstall), bisschop van Durham, beslagen

in Grieks, Hebreeuws, wiskunde en burgerlijk recht, vriend van Thomas More en Rooms-katholiek schrijver van enkele godsdienstige traktaten die gedrukt en uitgegeven zijn in de Zuidelijke Nederlanden. Grynæus had op zijn reis naar Engeland More, en vermoedelijk ook Tunstall ontmoet. Voor zijn uitgave van Euclides, voorzien van commentaar van Theoon van Alexandrië (fl. ca. 365 v. C.) kon Grynæus, naar hij zelf aan het einde van zijn inleiding meedeelt, beschikken over een handschrift — niet het beste! — van Lazarus Bayfus en van Johannes Ruellius resp. een Italiaans jurist en een Frans atrs. Voor de tekst van Proclus (Proclus Lycius Diadochus; 410-485) die van deze uitgave deel uitmaakt, kon hij beroep doen op een handschrift van de president van Magdalen College te Oxford, Johannes Claymundus, allen «viri optimi & humanissimi» zoals Grynæus ze noemt. Proclus' commentaar in vier boeken op Boek I van de Elementa heeft er vermoedelijk toe bijgedragen Euclides later te «ontdekken» en in druk te laten verschijnen.

De traditie van Euclides is in hoofdzaak door de Arabieren in stand gehouden: behalve de mohammedanen waren het ook de joden en de Hindoes die in het spoor van de grote Griek de meetkunde beoefend hebben. De Euclidische meetkunde werd zelfs niet ontkracht door de onderzoeken en beschouwingen die N.J. Lobatsjewskij vorige eeuw wijdde aan het parallellenaxioma (1829); hieruit bleek slechts de gelijkwaardigheid van de z.g. Euclidische en van de niet-Euclidische meetkunde. Pas in de afgelopen jaren is er een kentering opgetreden, met de z.g. moderne wiskunde, die het systeem van Euclides definitief in het gedrang brengt.

Het vrij grote aantal exemplaren dat van de Ratdolt-uitgave van 1482 nog bestaat, laat veronderstellen dat het werk in een grotere oplage dan gebruikelijk is verschenen.

Een exemplaar van de Griekse editio princeps verschijnt niet vaak op de boekenmarkt. Samen met de eerste Latijnse uitgave betekent dit een hoogst waardevolle aanvulling van de Euclides-uitgaven, in de Koninklijke Bibliotheek aanwezig. Geen van beide exemplaren vertoont een oude eigendoms werk; de Ratdolt-druk zit in een oude onversierde perkamenten band, de Herwagen-druk in een zwart-bruin kalfsleren band versierd met een omlijsting van blindgestempelde filets. [E. G.-I.]

(Uit Bulletin Kon. Bibliotheek Albert I, nr. 2, 1971)